

A bestselleríró, az arkangyali haragú színikritikus és a kedélyes elbeszélő irodalmi vállalkozása

Zilahy Lajos *Híd* (1940–1944) című hetilapja

II. rész

Zilahy Lajos eredeti szándéka szerint az általa szerkesztett *Híd*nek olyan lapnak kellett lennie, amelyben „minden magyar érték hangot kaphat”. S valóban, a lap munkatársi gárdája elég változatosnak mondható: Jékely Zoltán és Mécs László, Rónay György és Veres Péter, Hunyady Sándor és Nagy Lajos, Tersánszky Józsi Jenő, Szabó Lőrinc, Rideg Sándor és Lator László nevével egyaránt találkozhatunk a *Híd* számaint lapozgatva. Legmeghatározóbb szerzői azonban főképp a népi írók közül kerültek ki: elég itt csak Németh László, Móricz Zsigmond és Tamási Áron nevét említenünk.

Németh László, a színikritikus

Németh Lászlónak a *Híd*ban megjelent írásai közül a legnagyobb feltűnést színikritikái keltették. Fontos kihívásnak és bizonyos küldetésnek tartotta feladatát: a modern színészi játék és az értő közönség kineveléséhez szeretett volna írásaival hozzájárulni. Úgy érezte, ez lenne a feltétele annak, hogy akár saját drámáit, akár más kortárs, általa nagyra tartott szerzők (Móricz, Tamási, Kodolányi) darabjait méltó módon lehessen bemutatni: „Amikor a *Híd* színházi rovata megindult, elmondtam, mért kerestem a megbízást. A magyar dráma megmozdult; az utolsó öt évben több történt benne, mint az előző nyolcvanban. A színházi kultúra viszont tovább hanyatlott. A *Tündöklő Jeromos* és a *Kis madár* elrontva, a *Földindulás*¹ szerzője színpad nélkül: nagyobb jelek is vannak, mint én a kritikusi székben. Az ember azt érzi, hogy ha a színházat rendbe nem hozzuk, a dráma is elakad. A zongora rossz, ha koncertezni akarunk, le kell

KOLLARITS KRISZTINA (1968) irodalomtörténész. PhD-fokozatát az ELTE Irodalomtudományi Doktori iskolájában szerezte 2009-ben. Utóbbi kötete: „*Csak szétszórt őrszemek vagyunk*”. *Tanulmányok a Napkeletről* (2014).

1 Tamási Áron: *Tündöklő Jeromos*; Móricz Zsigmond: *Kismadár*; Kodolányi János: *Földindulás*.

ülni és megjavítani” – szögezte le a *Szív, tehetség – s amihez az sem elég* című írásában 1941 januárjában.²

A színház körüli problémákat saját bőrén is tapasztalhatta, hisz bár szerződése volt a Nemzeti Színházzal, Németh László darabjainak előadása a kiváló színházi szakembernek és rendezőnek, a Nemzeti akkori igazgatójának, Németh Antalnak is gondot okozott. Ennek okait a Nemzeti Színház igazgatója őszintén megírta egy levelében: a megfelelő technikával rendelkező színészek, illetve az idő hiánya akadályozza a *Bodnárné* vagy a *VII. Gergely* bemutatásában. A szokásos két hét helyett öt-hat hetet kellene szánnia próbákra, amelyet a Nemzeti fesztett programterve nem tett lehetővé.³

Németh László Móricz *Kismadár* című darabja bukásának okát is elsősorban a színészek játékában találta meg, véleménye szerint az ő játékok rontotta el a különben jó darabot, és tette élvezhetetlenné a nézők számára: „A baj persze ott kezdődik, hogy húszegynéhány szereplő közt egyetlenegy van, akinek fogalma van arról, hogy milyen a paraszt. [...] A Madách Színház színészein sem azt nem éreztem, hogy Móricz a mindennapi olvasmányuk, sem azt, hogy csak egy hónapot is töltöttek színész szemmel egy paraszt községben. [...] a színészek a maguk esze szerint gyilkolták és húzatták a szöveget, az ország »krémje«, a nézőtér pedig »pihá«-t mondott és hazament.”⁴

Németh László idézett első színházi kritikájában, amelyet a *Híd* 1940. december 6-ai számában olvashatunk, Móricz *Kismadár* című darabjának bemutatója mellett Shakespeare *Viharáról*, illetve Radványi Géza *Zárt tárgyalás* című filmjéről írt, s cikkében nemcsak a Móricz-előadás sikertelenségének okait kutatta, hanem lényegében színikritikusi ars poeticáját is megfogalmazta: „Kétségtelen, hogy a magyar dráma új nagy buzgásban van. Nyolcvan éve (akkor hozta fel Pestre egy nógrádi képviselő Az ember tragédiája kéziratát) nem történt benne annyi, mint az utolsó öt esztendőben. A színházon azonban ezt nem lehet észrevenni; a közönség talán nem is tud róla. Ha egy-egy kiváló mű ér is

2 *Szív, tehetség – s amihez az sem elég*. *Híd*, 1941. jan. 21., 14–15 = Németh László: *Életmű szilánkokban*. Tanulmányok, kritikák, vallomások. Bp., 1989, Szépirodalmi Kiadó, 11–17.

3 „Elovestam Laci „Anyá” [Bodnárné] című drámáját. Nem kell mondanom és bizonyítanom, hogy erőteljes, maradandó érték, némely jelenetében hatalmas írás. Előadására azonban több oknál fogva nemigen mernék vállalkozni. [...] a döntő ok, hogy a címszerepre egész Magyarországon nem tudnék megfelelő erejű színésznőt javaslatba hozni. Az egyik elsiránkozna, a másik elsikolozna [...] Márpedig ezt a darabot megfelelő címszereplő nélkül eljátszani reménytelen. [...]

Kétségtelen, hogy Laci drámája [VII. Gergely] jobban beleillik a mai Nemzeti Színház műsorába, mint való a mai Kamara Színház mai közönsége elé. [...] A VII. Gergely minden más hasonló műnél gondosabb és hosszabb előkészületet követel, nagyobb számú próbát, több időt. A két hetekre beosztott bemutatók tempója mellett pillanatnyilag problematikus, hogy tudunk-e öt-hat heti próbát áldozni ennek az irodalmi műremeknek.” [A bemutatója végül 1939. május 13-án volt.] Németh Antal levele Németh Lászlónénak, 1939. jan. 22. = *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Bp., 1993, Szépirodalmi Kiadó, 228.

4 Darabok és színészek. *Híd*, 1940. dec. 6., 11–12 = *Kiadatlan tanulmányok, I*. Bp., 1968, Magvető Kiadó, 618.

el sikert, azzal inkább valamilyen társadalmi megmozdulás vagy suttogó propaganda ajándékozta meg a szerzőt, mint színészek és nézők megértése. Az új magyar dráma jön, itt van, s mellette itt folyik a magyar színház lassú szétzülése. A színikritikának rossz szokása az udvarolás. A szerzőket még csak megcsipkedi, de a színészek még a bukásban is mint szegény áldozatok állíttatnak be, akiknek nagy művészetüket bárgyúságokra kell pazarolni. Én inkább az írókat tekintem, a jókat legalább, a színészek áldozatának, s meg vagyok győződve, hogy színpadi kultúránk csak azért nem emelkedhet szökésszerűen, mert színésztünk képtelen az emelkedésre. Midőn színikritikák írására vállalkozom, ennek a bajnak akarok erőmhöz képest orvosa lenni.”⁵

A *Híd* következő számában azonban mégsem elsősorban a színészekkel, hanem a korszak egyik legnagyobb sikerszerzőjével, Bókay Jánossal volt szokatlanul kemény: „Csakhogy ezt is láttuk. Végre egy bemutató, amelyen ez a hideg bérletközönség nem takarékoskodott a tenyerével. Most volna jó a televízió, hogy a kétmillió is lássa, hogy tud és mint tud a kétezer feloldódni. Abban, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk, hogy a *Négy asszonyt szeretek* esztétikai leckét nem ad föl. Nyelv, élet, gondolat, mindaz, ami egy drámai művet elállóvá tesz: hiányzik belőle. Romlékony gyümölcs, amelyhez az irodalom konzerváló szerit nem adták hozzá. [...] Magyarországon legalább ötvenezer darabírogató van, akinek a műveiben sem nyelvi, sem gondolati, sem különösebb drámai érték nincs. Mi az oka mégis, hogy Bókay az egyetlen, aki hasonló kvalitásokkal ilyen forró sikert tud elérni? Néhány éve ő a magyar színpad királya. Színház, közönség, dramaturgia, Akadémia egyaránt meghódol előtte. Valamit mégiscsak neki kell legjobban tudnia, ha az a bizonyos valami nem is a drámaírás. Egy bizonyos értelemben neki is »zseninek« kell lennie éppúgy, mint hősének, akinek mi, dogmatikusok persze csak a léhaságát látjuk. Mi egy ilyen irodalomban dolgozó s irodalmon kívüli zseninek, mondjuk így: antizseninek a titka? Mivel olvasztja fel e merev bemutatói közönséget, melyről mégiscsak el kell hinnünk, hogy nem véletlen kiküldöttje a magyar középosztálynak? Íme a szociológiai kérdés, amelyet a Nemzeti sikere a szemlélőnek felad. [...]

Láttam a Nemzetiben Arisztophanészt és Kleistet, Shakespeare-t és Tamási Áront, de hol voltak azok az előadások ettől. Ott a színészekre rárakott iga mélabúja és unalma; itt friss, jókedvű, önfeledt játék. A mellékszereplőkön is látszik, hogy végre igazi diadalmas együttesben vannak, azt csinálhatják, amit legszívesebben csinálnak, és a legjobban tudnak. [...] Bókay titka is az, hogy ennek a házias színjátszásnak kedvez. S a színészek értékelik a szövetségést. Az egy Urayt kivéve, kitűnően játszanak. [...] A magára talált, csillogó szemmel tapsoló közönségben pedig, azt hiszem, nem volt senki, aki azt érezte volna, hogy ez a darab, melyet a kultuszminiszter jelenlétében mutattak be, nem arculcsapása, de csak kicsúfolása is nem a nemzetnek, de legalábbis a Nemzetinek, melyet annak idején Vörösmarty Mihály szavaival avattak föl.”⁶

5 Darabok és színészek. *Híd*, 1940. dec. 6., 11–12.

6 Siker a Nemzetiben: Bókay János: *Négy asszonyt szeretek*. *Híd*, 1940. dec. 13., 8–9.

Kritikája nem maradt visszhang nélkül, felesége erről így számolt be Gulyás Pálnak: „Itthon azóta van a Németh Tónitól egy levél, amit Laci még nem látott, s így nem tudja, hogy kritikái a színházról milyen elkeseredést váltanak ki. Zilahy telefonon mondta be, hogy Bókayt azóta morfiumozzák, s védeni akarja a darabját a Hídban, de úgy látom, nemigen tud mit írni, mert bár Laci beleegyezett, azóta se jött. Mit is lehetne annak a darabnak a védelmére írni. Zilahy egyelőre állja a harcokat a kritikáért, de nem hiszem, hogy sokáig bírja.”⁷

A Bókay-kritikára kapott heves reakciók nem készítették Németh Lászlót meghátrálásra, az 1941. januári számban *A Nemzeti stílusáról* címmel jelentetett meg írást, amelyben a Nemzeti Színház színészeinek felkészültségét bírálta. A válasz nem sokat késett: a színészek részéről Kiss Ferenc, a színi kamara elnöke az *Új Magyarországnak* válaszolt Németh Lászlónak.⁸ Véleménye szerint a színésznek nem a Németh László által hiányolt irodalmi műveltség kell, hanem tehetség. A szív, a beleérzés pótolja az elemzést.

A *Híd* főszerkesztőjének valószínű nem voltak teljesen ellenére Németh László heves kirohanásai, hiszen ezzel lényegében két legyet ütött egy csapásra: egyrészt a közönségigénynek megfelelően minden számban volt igényes színikritika, másrészt Németh László csípős-vitriolos megjegyzéseinek valószínűleg azok is mulattak, akiket a színház különösebben nem érdekelt, az írások körül kibontakozó felháborodás és vita pedig jó reklám volt a *Hídnak*.

Az 1941-es évben is szinte minden számban volt színikritika Németh Lászlótól, a főszerkesztő pedig megelégedett azzal, hogy az 1941. július 15-ei számban egy szerkesztőségi cikkben védje meg kritikussát: „Forradalomnak számított, hogy a színházi kérdésekkel is foglalkozó *Híd* új kritikai hangot ütött meg. Németh László éles és kemény bírálati miatt igen sok méltatlankodó levelet kaptunk nemcsak a sértettektől, hanem az olvasóközönségtől is, amely dédelgetett védencei védelmére kelt.” A lapban azonban nincs belső cenzúra – jegyezte meg Zilahy –, az írásokért szerzőjük felel.⁹

Németh László a továbbiakban sem kímélte a szerzőket, de terítékre kerültek a kor olyan ünnepezt színészei is, mint Mezey Mária, Somlay Artúr, Bajor Gizi, Karády Katalin vagy Jávor Pál: „Jávor egy éven belül talán negyedszer lep meg mint nagyigényű jellemszínész. [...] A jellemszínész útja, úgy látszik, korántsem olyan reménytelen számára, mint idáig hittük.”¹⁰ „Nehezebb Karádyt dicsérni. Adottságai olyanok, hogy amit csinál, sem jónak, sem rossznak nem mondható. Egy nagy színésznő minden biológiai kelléke: sötét drámai test, indulatban föllobogó szemek, érzéki mosoly. A színészi öntudat s az önálló alakító erő azonban hiányzik. Mosolyog, villog – s mégsem játszik. Inkább színészi médi-

7 Németh Lászlóné levele Gulyás Pálnak, 1941. jan. 3. = *Egy barátság levelekben*, i. m. 269.

8 *A Nemzeti stílusáról* Kovács Aladár: Téli zsoltár. *Híd*, 1941. jan. 3., 8–9 = Németh László: *Életmű szilánkokban*, i. m. 2. kötet, 5–10.

9 *Híd*, 1941. július 15.

10 Németh László: *Illúzió és alkotás*. Írások a magyar irodalomról, II. kötet. Szerk. Ekler Andrea. Bp., 2014, Magyar Napló Kiadó, 106–107.

um, mint színész. Egy nagy rendező jó szerszámmá idomíthatja, magára hagyva összeomlik.”¹¹ „Mezey Mária azok közé a színésznők közé tartozik, akik alkalmasak arra, hogy színésznőt játsszanak. Egy dívány sarkában kuporgó filmdíva: mintha egész játéka ebből a pózból bontakozna ki. [...] Somlay kissé blazírt játékában biztos érzékkel emelte ki az áhítatból és önzésből összetett férj leglényegesebb vonásait.”¹² „Tolnay Klári kedves és ízléses volt, ki kéne egyszer már próbálni, hogy a komoly drámai játék felé meddig tud elmenni.”¹³

Máskor a közönségnek is kijutott az elmarasztalás: „Külön tanulmányt érdemelne a közönség. Aki a bemutatón ott volt, éreznie kellett, hogy ez a közönség (Budapesten a legjobb) és a művészet csak véletlenül találkozhat. Ilyen fagyos tapsokra még a Nemzetiben is ritkán megy össze a függöny. Annál jobban teli volt a folyosó panaszkodással. „Sötét darab. Nem elég sötétek az idők?” A mi közönségünk ugyanis egy vízöblítéses tartály, mely csak a húzást várja, hogy egy jó kacagásban alázuhoghasson. Ebben a darabban ilyen nincsen; a közönség azonban talált. A búcsúnál az asszonynak földig kell hajolnia a férje előtt. Soha ilyen mulatságot. A harmadik felvonásban egy régi népballadát penget a kert alatt Varvara kedvese. A doni kozákról szól, aki a lovával tanakodik, hogy tegye el láb alól »gyenge feleségét«. No, ezen mulattunk még csak istenigazában.”¹⁴

Talán a legnagyobb dicséretet Tüdös Klára rendezése kapta tőle, a *Henschel fuvarosban*. „A Magyar Színházbeli este – a Henschel fuvaros előadása – a leg-tökéletesebb volt, amit két év alatt mint színházi kritikus megértem. De nem volt a színpadon (s ez már a rendező dicsősége) egyetlen rossz szereplő sem. [...] Az itt szereplő színészeket [Kiss Ferenc, Dayka Margit] a Magyar Színházban idáig egészen másféle darabokban láttuk, s lám, be lehet idomítani őket erre is. Tüdös Klára rendezéséről ezzel már el is mondtuk a legnagyobbat. Ha nem lenne miniszter felesége: tovább dicsérném.¹⁵ Így a kötelességeit mondom el. Aki így tud rendezni (s ekkora társadalmi tekintéllyel), annak oda kell állnia az új magyar dráma ügye mögé. Ez nagyobb dolog lehet a Györffy-kollégiumoknál is. Móricz, Tamási, Kodolányi, Illés Endre, Darvas József s a még rejtezkedők műveit ekkora gonddal s természetességgel vinni az emberek elé. Minden tökéletes volt ezen az esten, csak a közönség hiányzott. Azaz: amikor én láttam, vagy ötven Györffy-kollégistát s más diákfélét eresztettek be, nyilván ingyen jeggyel az üres nézőtérre. Így a közönség is az volt. Tökéletes.”¹⁶

Németh László színházi kritikái nemcsak kíméletlen megjegyzései miatt nem arattak osztatlan sikert, hanem azért sem, mert írásai eltértek az ebben

11 *Illúzió és alkotás*, i. m. 322.

12 *Tények, titkok, varázslatok*. Írások a magyar irodalomról, III. kötet. Szerk. Ekler Andrea. Bp., 2017, Magyar Napló Kiadó, 376.

13 *Tények, titkok...*, i. m. 405.

14 *Illúzió és alkotás*, i. m. 233.

15 Második férje Zsindely Ferenc kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 1943–44-ben.

16 Szimultán utazás = *Tények, titkok, varázslatok*, i. m. 55.

a műfajban megszokottakétól: a rövid terjedelem ellenére valóságos kis tanulmányok voltak. Találón ragadta meg Dersi Tamás Németh László színikritikusi tevékenysége egyedülállóságának jellemzőit: „Olvasottságánál, a legműveltebb profit megszegyenítő tájékozottságánál is élesebb látást biztosított számára szociológiai szemlélete, amely az élet mércéjével hajolt a színház fölé. Nem szokványos és nem is szabályos színi bírálatot írt; papírra vetette jegyzeteit az emberekről, társadalmukról, a lélek tájairól és a színpad művészetéről. A színháznál nagyobbakra nézett; ezért tudott a drámáról és a szcenikáról, a dramaturgiáról és a rendezői gyakorlatról, a színészi játékról és a közönségről időtálló, negyedszázad múltán is gondolatébresztőt írni. [...] Némethnek évtizedeken át formálódó-élesedő víziója volt a színházról: ellentertvet csinált a két világháború közötti budapesti üzletszínház gyakorlatához. [...] Németh szerint az ideális színház: költő, színész és közönség együtt érző szövetsége.”¹⁷ Vagyis Németh László olyan tudást, felkészültséget, sőt elmélyültséget és igényességet várt egy-egy darab kapcsán a szerzőtől, a rendezőtől, a színészekről, sőt még a nézőktől is, amely számára természetes volt, de amellyel a legtöbben nem rendelkeztek.

Minden nehézség ellenére is visszatekintve Németh László némi nosztalgiával emlékezett színikritikusi tevékenységére: „Az én három színművem s mások bemutatása azonban arról győzött meg, hogy a színházi Felhőkakukkváron, mely az író s tömegek közé épült, mégsem törhetünk át: a színház, ha egyáltalán műsorra tűzi, a nemzeti dráma jövője szempontjából legfontosabb darabokat mellékmunkaként kezeli, az úgynevezett színházi világ, kritikusok, pletykálapok meg határozottan ellenségesek vele szemben. Amikor színházi kritikák írására adtam magam, ezen a torlaszon akartam, a magam drámaírói pályáját föladván, rést ütni. De ahogy haladt az idő, egyre jobban lohadt bennem az arkangyali harag, s egyre jobban megkapott a színház világa, a színikritika csillogó ökonómiaja. Van ebben valami a szonett bravúrjából: egy-két oldalon egy Grillparzert, Giraudoux-t jellemezni, a darabba írt előadástervet a rendezővel egybevetni, alakításokat néhány sorban megítélni, közben a mesterséget is tanulni. Kár, hogy egyik régi darabom (Cseresnyés), mely az egyik sértett igazgató kezében volt, gyenge bemutatásával s a körötte rendezett botránnyal ebből a parádicsomból is kiszorítottatott.”¹⁸

Végül a színházi rovatot a *Híd*-ban az 1942/4. számtól Féja Géza vette át, s a továbbiakban Németh Lászlónak már csak elvétele jelent meg színházi témájú írása a lapban, amelynek egészen 1943 novemberéig főmunkatársa maradt. Tevékenysége már korábban sem korlátozódott a színházi rovatra: 1941 júniusa és 1942 januárja között minden hónapban legalább egyszer jelentkezett a *Németh László Krónikája* című sorozatával, amelyben főképp vidéki országjárásának egy-

17 Dersi Tamás: A lázadó kritikus = *Thália magyarul tanul*. Bp., 1971, Magvető, 188–189.

18 Németh László: *Kisebbségben*, IV. kötet. Bp., 1999, Püski Kiadó.

egy benyomását örökítette meg,¹⁹ de írt tanulmányt „faji hibáinkról”, Tolnai Lajosról, az elfeledett íróról, máskor a magyar filmről.²⁰ Érdekesek tanulmányai a „családias falanszterről”, a takarékoságról vagy a fák iránti kötelességünkről,²¹ illetve a lányairól szóló fényképekkel illusztrált kis beszámolóit is.²² A *Híd*-dal való szakításának okát a főszerkesztőnek írt levelében Kovács Imre cikkében jelölte meg, amelynek közlését a főszerkesztő részéről hátba szúrásként értékelte: „Szárszón én egyáltalán nem olyan keményen, mint Eastmann, inkább a lelkiismeretükhöz szólva kértem ott a kommunista agitációt űző népi írókat, hogy ne szolgáltatassák ki a magyar népet feltétel nélkül a vörös jobbagyságnak s a magyar értelmiséget a vérbosszúnak. Tettem ezt életem kockáztatásával, kötéllal szinte a nyakamban. A beszédnek az ott levő fiatalságra rendkívüli hatása volt – átmenetileg gátat vontam propagandájuk elé. Kovács Imre a bosszú legfrivolabb nemét választotta, ott szúrt le, ahol otthon kellett volna éreznem magamat. Képzeld el hasonló cikket róla (pedig hát ki ő: egy politikai selyemfiú) a Magyar Nemzetben vagy a Szabad Szóban. Te ezt a cikket átengeded; voltaképpen magad szúrtad a hátamba. Én először azt hittem, szórakozottságból engedted át. Aztán megtudtam, hogy a cikk kiadását vita előzte meg, leveledből is azt láttam, hogy örülsz, ha lerázhatsz. [...] Én a *Híd* dolgát lezártam magamban, s épp ez az akna-robbanás döntötte el, hogy folyóiratba nem írok többet.”²³

Móricz Zsigmond, a kedélyes elbeszélő

Németh Lászlóval ellentétben Móricz jobban tudott alkalmazkodni a *Híd* olvasói elvárásaihoz. Jó pár novellával, színes riporttal és önéletrajzi visszaemlékezéssel szerepelt a lapban. *Híd*-beli írásai műfaját gyakran nehéz megállapítani

19 A „Németh László krónikája” sorozat darabjait ld. uó.: *Kisebbségben*, IV. i. m. 286–311. Darabjai: Pápa. *Híd*, 1941. jún. 3.; Kenese. *Híd*, 1941. júl. 1.; Zala. *Híd*, 1941. júl. 29.; Alföldi városok. *Híd*, 1941. aug. 19.; Vidékről jövet. *Híd*, 1941. nov. 4.; Eklézsiajárás. *Híd*, 1941. nov. 18.; Széchenyi. *Híd*, 1941. nov. 25.; Könyves karácsony. *Híd*, 1943. jan. 1. A sorozat *Kisebbségben* című kötetből kimaradt írásai: A szőlőről. *Híd*, 1941. okt. 7.; Veres Péter. Falusi krónika. *Híd*, 1942. jan. 27.

20 Faji hibáinkról. *Híd*, 1941. aug. 26., 12–13; 1941. szept. 2., 6–7; 1941. szept. 9., 20–21; = *Kisebbségben*, I. kötet, i. m. 161–178.

A lángész és a kortársak (t) Tolnai Lajosról. *Híd*, 1941, 44. sz., okt. 21., 12 = *Kisebbségben*, 4, 312–315; Magyar film (tan.). *Híd*, 1941, 53. sz., dec. 23., 9.

21 *Családias falanszter* (tan.). *Híd*, 1943, 7. sz., ápr. 1., 3–4 = *Sorskérdések*, 753–758; A takarékoságról (tan.). *Híd*, 1943, 10. sz., máj. 15., 1–2 = *Szilánkok*, 2., 118–123; Felelősség a fák iránt. *Híd*, 1943, 13. sz., júl. 1., 6–8 = *Sorskérdések*, 766–773.

22 Költők a gyerekszobában (t). *Híd*, 1940, 2. sz., okt. 4., 2 = Németh László: *Lányaim*. Bp., 1996, Cicero Kiadó, 23–42.

Költők a gyerekszobában (t). *Híd*, 1940, 4. sz., okt. 18., 4; A három hónapos Kata lányáról. *Híd*, 1941, 29. sz., júl. 8., 7–8 = Németh László: *Lányaim*, 81–92; A három hónapos Kata lányáról. *Híd*, 1941, 30. sz., júl. 15., 10–11; Kata beszélni kezd (tan.). *Híd*, 1942, 30. sz., okt. 15., 14–15, 33 = Németh László: *Lányaim*, i. m. 94–102.

23 Németh László levele Zilahy Lajosnak, 1943. november 16. OSZK Fond 215/317/1.

pontosan, mivel „az elbeszélések is tartalmaznak riportszerű elemeket, és a riportokban is fellelhető egy-egy elbeszélés csírája”.²⁴

De lássuk először a novellákat! Az ide sorolható írások egy jó része a női lélek rejtelméről szól (*Clára, Fatime, Zsók, A megcsalt asszony, Máriánknak, Piroška*). Ha egymás után olvassuk ezeket az írásokat, feltűnik, hogy mindegyik más-más nőtypust jelenít meg. A legfurcsább közülük talán Zsók, akinek a története három folytatásban jelent meg (*Zsók, Rég szétfoszlott felhő árnya, Tényleg olyan súlyos betegség a szerelem?*). Az öregedő híres színész hazalátogat abba a kisvárosba, ahol gimnazista és kezdő színész volt. Az utcán találkozik Zsókkal, annak az asszonynak a lányával, akibe akkoriban szerelmes volt. Évtizedek óta eszébe sem jutottak, mégis elfogadja meghívását egy kávéra. A múlt felelevenítése közben a férfiban egészen különös érzelmi hullámváltozás indul el, ahogy az ötvenkét éves Zsók is hirtelen tizennégy évesé válik a szemében.

Más szempontból érdekes *A kapitányos asszony* című írása, amelyben lényegében *A szegény emberek* témáját dolgozta fel újra Móricz. A téma ugyanaz: a háborút megjárt szegény ember hazatérve nem tud visszazökkeni a hétköznapi életbe, gondolatban még egyre ott van a fronton. A két novella ábrázolásmódja és végki-csengése azonban egész más. *A kapitányos asszonyban* a feleség éveket várja férjét haza a háborúból, piacozásból tartja el gyermekeit, s amikor a várva várt család-fő végre hazatér, kiderül, hogy másról sem tud beszélni, csak hogy mi mindent tett a háborúban. Bármihez fog, hirtelen abbahagyja, s kezdi mesélni valamelyik történetét. Az asszony először megrémül, de aztán „kapitányosan” ráparancsol a férjére, hogy végezze a munkáját is, valahányszor az újra mesélni kezdene. A férje tizennyolc év múltán sem javul meg, de az asszony tovább folytatja a munkáját, felneveli a gyerekeit, elviseli férje furcsaságát, és boldognak érzi magát.

A szegedi kufa című novella szintén egy egyszerű, dolgos asszonytypust ábrázol, aki egész életében a piacon dolgozott. Amikor öregségére egy kis pénzt összegyűjtött, „nyugdíjazta magát”, de nem sokáig, mert a rokonsága elkérgette tőle, amije csak volt, így hamarosan újra piacoznia kellett. Amikor kijön az előírás, hogy ki kell írni az árura az árakat, az asszony bajba kerül: analfabétaként nem tud eleget tenni az előírásnak, így megbünteti a rendőr. Másodszorra azonban megússza a büntetést, mert egy olyan vicces történettel magyarázza ki magát, hogy az egész őrszoba nevet rajta.

A női témájú novellák mellett írt Móricz az ember és a ló barátságáról (*Kicsi*), a Hortobágy növény és állatvilágáról (*A Hortobágy tavaszi lélekkéte*) vagy éppen régi, gyermekkori kedves ételeiről (*Hol vannak a régi jó ételek*). Több rövid írása jelent meg családjáról és gyermekköréről is: *Örökség, Emi néném*, de ide sorolhatjuk a sárospataki diákok életéből vett három anekdotikus kis történetet is (*Három kis történet, Pataki diákok világa, Lencsések, Emlékbeszéd*).

Szép számmal jelentek meg Móricz-riportok is a *Híd*ban. 1941 májusában felolvasó-körúton Erdélyben járt. A *Híd*ban ehhez kapcsolódóan három írását

24 Móricz Zsigmond: *Novellák*, IV. Bp., 2003, Osiris Kiadó, 845.

közölte: a *Körkép*, 1941. június 3., *Székely szóttos*, 1941. június 10., *Zsák*, 1941. július 8. A *Körkép*ben a dési hetivásárról, Désakna sóbányájáról, a Szent Benedek-i apátságáról és a mellette található kastélyban tett látogatásáról számolt be. A *Székely szóttos*ben egy falusi estről a székelyeknél, a tejszövetkezetük működéséről, látogatásáról egy szegény családnál, illetve a székely huszároknál a kaszárnnyában. Témáját tekintve ide tartozik egy korábban, az 1940/2. számban megjelent írása, a *Székely a bárban* című is, amely a székelyek életrevalóságát mutatja be. A menekült székely ugyan évekig vagonlakó volt, és később is mindenért keményen meg kellett dolgoznia, de soha nem esett kétségbe, derűsen szemlélte helyzetét, bármilyen nehézséggel is találkozott, a „majd csak kiütjük valahogy” gondolata erőt adott neki.

Máskor népi babonás szokásokról írt Móricz mulattató kis történeteket: a *Sárgaság* címűből kiderül, hogy milyen hatékony gyógymód egy pogácsába kilenc tetűt belesütni, és azt etetni meg a beteggel, a csirkék betegsége ellen pedig az a legjobb, ha néhány beteg csibét rásózunk valakire, hogy a mi udvarunkból átköltözzön a betegség hozzájuk (*Tikászat ősi módra*).

Egyetlen itt megjelent könyvkritikája Németh László *Másik mester* című regényéről szól, rendkívül elismerően: „Németh László talán azért oly izgalomkeverő írói egyéniség, mert annak az őszinteségnek a harcosa, amely a féltett titkokat leplezi le. Mindenki meg akarja tudni a titkot. De adagolva, ostyában, mert keserű, és óvatosan, hogy meg ne ártson: ez az író a világ legártatlanabb arcával és szendeségével azért tanult ki orvosnak, hogy mindig a teljes rendelkezésre álló mennyiséget adja be. Pont annyit, amitől megvész az eb. És soha ki nem fogy: mert az anyag az élet, az írás voltaképp nem is termel egyebet, csak mérget.

S mi az, ami méreg? Hozzáfogtam ceruzával jelezni a jót, s ahogy jelezni kezdtem, azonnal minden bekezdést alá kellett húzni, s szinte minden mondatot. Ha jót keresek: itt minden jó. Ez az író nem is tud leírni olyat, ami már másodkézből származik: nincsenek mások által emésztett falatok a menüjén. Pedig az ember olyan, mint a kutya, szereti, ha készre van preparálva az étel. Senkinél sem olvad ily villámfényben irodalommal az élet: az úgynevezett valóság, a pletyka, a véletlen pillanat nyer nála távlatot és filozófiai magasságot. [...] A legizgalmasabb könyv, amit olvastam. Húsz éve nem olvastam villanyosban könyvet; ezt nem bírtam ki, hogy a zsebemben szunnyadjon, s túlolvastam magamat az állomáson, ahol át kellett szállnom...”²⁵

Ez a kis írás rendkívül sokat jelentett Németh Lászlónak, ahogy ezt barátjának, Gulyás Pálnak is megírta: „Olvastad Móricz bírálatát a Hídban a Másik mesterről? Ez mégis csak valami, hogy Európa egyik legnagyobb regényírója, aki másban, mint novellákban, gondolkozni sem tud: ennyire belebolondul egy regényembe... Lehet, hogy voltak mellékindokai: Cseresnyés, üldözés, komság. A tanulmányaimhoz mégis sosem tudott így hozzászólni. Egyszerűen kell valami regényírói kvalitásomnak lenni, ha egy csak regényíró – hosszú barátság

25 Móricz Zsigmond ismertetése A másik mesterről. *Híd*, 1942. febr. 10.

után – a regényemen át egyszer csak meglát... S én ezt a biztatást elteszem, mint egy sarki növény a napot...”²⁶

Móricz Zsigmond 1942. szeptember 5-én halt meg, a *Híd* emlékszámával búcsúzott főmunkatársától.²⁷ Ugyanezen a napon bomba döntötte rommá Zilahy Lajos rózsadombi villáját is.

Erdély hangja a *Híd*ban – Tamási Áron

Tamási Áron nemcsak szépirodalmi műveivel, de riportszerű beszámolókkal, sőt politikai jellegű írásokkal is szerepelt a *Híd*ban, ez utóbbiak jórészt másodközlések voltak: az eredetileg valamely erdélyi lapban megjelent cikkeinek gyakran lerövidített változata jött a *Híd*ban. Ilyen volt például az *Időszerű vallomások* a *Híd* 1940. október 11-ei számában,²⁸ amely eredetileg *Időszerű vallomás* címmel a *Brassói Lapok*ban jelent meg 1940. április 7-én. Az írás lényegében az erdélyi írók feladatait próbálja felvázolni, három kérdés köré csoportosítva mondanivalóját:

1. Mi a szellemi ember feladata az erdélyi magyarság mostani életében?
2. Miben legyünk egységesek?
3. Mire várjunk, vagy mit tegyünk az egységben?

Elmélkedésének lényegét az írás utolsó soraiban foglalta össze: „Többször mondtam és leírtam, hogy ezt az egységet három eszményi jel alatt kell keresnünk: a keresztény erkölcs, a nemzeti gondolat és a szociális igazság ez a három.

Lépni kéne egyet, de merre?

Azt hiszem, a példaadás felé. A szellemi emberek java teremtsen meg azt a kis szellemi közösséget, mely a forrás szerepét betölthetné. Mindenekelőtt írjon és adjon ki egy könyvet, mely kérdéseinket tisztázza egyrészt, másrészt pedig irányt mutat a jövő felé. S a könyv után örködjék együttesen a tervek fölött, és hajtson a gondolatokat a gyakorlati életbe, mint a pásztor a juhokat a jó legelőre.”

A *Divatos népiség* című írásában a népi mozgalom jelentőségéről vallott nézeteit fejtette ki először a *Hitel* 1942. december 9-ei számában, majd – némileg rövidebben – a *Híd* 1943. július 15-ei számában *Népiség* címmel: „helyes volt-e a nép felé fordulni, s benne keresni a nemzeti s azon keresztül az emberi megújulás forrását. Énbennem semmi kétség nincs aziránt, hogy helyes volt; sőt az a hitem, hogy a világnézet, mely az elkövetkezendő időből korszakot csinálhat, egyedül ezen az úton kereshető: ez a hitem még sokkal erősebb, mint

26 Németh László levele Gulyás Pálnak, 1942. február 19. = *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. Bp., 1993, Magvető–Szépirodalmi Kiadó, 401.

27 Móricz emlékszám: a *Híd* 1942. október 1-jei számában a 4–12. oldalon Móriczra emlékeztek barátai, író társai.

28 *Híd*, 1940. október 11., 8.

korábban bármikor. [...] Emberi életet szeretnénk: egyszerűt, derűset és egészségeset!

Új gondolat ez?

Nem új, csak elfelejtett. És a művészi forma, a képzelet és a szemlélet módja, ahogy irodalmi művekben kifejezésre jutnak ezek a gondolatok: az sem új, csak elfelejtett. A valóság és a képzelet összhangja a legősibb költői lélek adománya, melyet leghívebben a nép őrzött meg. Így tehát a gondolat és a művészi forma egységes eredete a népiségben, mely rendet akar teremteni az emberi lélek egész területén. Rendet teremteni a lelkekben: ez igazán költői hivatás, melynek méltó jutalma egyedül csak az lehet, ha az eszme jegyében megújul a nemzet, s ha a rendből társadalom lesz. Megújulni, embernek és nemzetnek egyaránt, csak a saját természete szerint lehet; életképes társadalmat pedig csak a fajta jó tulajdonságaira építhet bárki.

Nemzeti eszme tehát a népiség?

Igen, mert derűs és egészséges magyart akar; ilyen magyarokból igazságos társadalmat; és a társadalom fölé nemzetet, melyet minden magyar a magáénak érezhet, mint a csillagos eget.”²⁹

Tamási Áron 1941. június 24-ei krónikája³⁰ lényegében *A tűz világossága* című írásának változata, amely két héttel korábban jelent meg a *Magyar Főváros* című lapban, s tulajdonképpen egy pünkösdi elmélkedés: „az együttlés marakodássá vagy hazugsággá lett. Azzá kellett válnia, mert Isten és a természet mellőzésével az összhang megbomlott, az emberek milliósámmra meghasonlottak, az élet számukra teherré változott, és céltalanná. S most az történik, aminek történnie kell: megbomlik az elrontott társadalom, s a közösségi életnek új formáit keressük. Sok igaz apostol és a pünkösdi tűz világossága szükséges ahhoz, hogy a pusztulásból méltó és szerencsés megújulásba lehessen átmenteni az embereket.”

Az *Emlékezés* című írása pedig önéletrajzi jellegű, azt beszéli el benne, hogy hogyan lett végül is író. A *Híd* 1942. május 12-ei számában jelent meg, s ez volt egyben *Összes novelláinak* az előszava is.³¹

A háromrészes *Pillangózás hazai földön*³² egy személyes hangvétellű útirajz a visszatért Erdélyről. Repülővel utazik haza meglátogatni rokonságát Farkaslakán. Rögzíti az útközben látottakat, majd rokonai egy-egy történetét a román uralomról, székely góbétságokat, amelyek segítettek túlélni, végül a csendes örömet és büszkeséget, amelyet most éreznek, hogy szülőföldjük újra magyar.³³ A *magyar szó becsülete* című írásában pedig a magyar nyelv fontosságát hangsúlyozta:

29 Népiség. *Híd*, 1943. július 15.

30 *Híd*, 1941. június 24., 4.

31 Tamási Áron *Össze novellái*. Budapest, 1942, Révai.

32 *Híd*, 1941. január 17., 28. és február 4-ei szám.

33 Kötetben: Hazai tudósítás címmel. Újra közölve: Tamási Áron: *Jégtörő gondolatok*, II. kötet. Bp., 1982, Szépirodalmi, 163–182.

„becsüljétek meg minket, magyar szavakat, hogy egyértelmű és erős nemzeti lelkületet s igazságos magyar társadalmat tudjunk teremteni!”³⁴

Szépirodalmi művei közül a legnagyobb sikert a *Magyari rózsafa* című kisregényével érte el a lapban. Ezt a betyártörténetet kifejezetten a *Híd* számára írta. 1941. április 8. és június 10. között hozták le folytatásokban,³⁵ majd még abban az évben megjelent könyvalakban is: Kolozsváron az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában, illetve Budapesten a május végi könyvnapra a Révai Kiadó Erdélyi Szépmíves Céh könyvei sorozatában.³⁶

A regény keletkezésének idejéről pontos adataink vannak Tamási levelezésének köszönhetően. 1941. február 24-ei levelében ezt írta Féja Gézának: „kérlek, közöld Zilahyval s Budayval is levelemnek a regényre vonatkozó részét. Ismét betegeskedtem, de regényemet sikerült megkezdenem. Most már naponkint egyfolytában dolgozom. Egy folytatásra való készen van. Tekintve, hogy Buday most azt írta nekem: két-három számot a Zilahy kisregényével kihúznak, elsején fogom küldeni a meglevő részt.”³⁷ Egy hónappal később pedig ezt írta „Most írom új regényemet, melyet a *Híd* következő száma már közölni kezd; remélem azonban, hogy nem ér utol engem.”³⁸

A regény beharangozója a *Híd* 1941/13. számában jelent meg. Ebben maga Tamási nyilatkozott készülő regényéről: „A regény egy húszéves székely legényről szól, aki a román hatalom utolsó évében egyedül fegyveres hadat visel a románok ellen. Büszkeségét, önérzetét annyira megbántja egy román csendőr őrmester, hogy a legény úgy érzi: ezt a bántást csak fegyveres módon lehet elintézni. Fegyvert szerez, egyedül hadat üzen a románoknak, s hadjáratának véghezvitelére az erdőbe vonul. Egyénisége és magatartása az ősi magyar kalandozások idejére emlékeztet. A népszerűség azonban mindig hamisít: rablónak nevezi a legényt. »Hadjáratának« közepén vonulnak be Erdélybe a magyar honvédek. Ugyanekkor derül ki, hogy a legényt gyerekkorában elfelejtették megkeresztelni. A pap vezetésével a falu küldöttsége elindul, hogy megkeressék. Meg is találják, s az erdőben megkeresztelik. Lelkére beszélnek, s a keresztesség ünnepében annyira fogékonnyá válik a lelke, hogy megtér a hadjáratból, és hazamegy a falujába. Az ősi magyarból keresztény lesz, ki addigi cselekedeteinek igazáért, a saját fajtájával szemben, már lelkileg küzd. Magába száll, s úgy találja, csak most érkezett el az igaz útra, amely a kereszténységé is. Először

34 A magyar szó becsülete. *Híd*, 1941. augusztus 26., 16–17; *Jégtörő gondolatok*, II. kötet, i. m. 188–192.

35 A *Híd* 1941/16. számában jelent meg az első rész, és a 25. számban az utolsó.

36 Az Erdélyi Szépmíves Céh és a Révai Könyvkiadó közti egyezség értelmében ugyanabban az időben (1941) jelent meg mindkét kiadónál, majd 1943-ban a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete adta ki, végül 1944-ben ismét a Révainál jelent meg újra. Hosszú szünet után 2000-ben adta ki ismét a Kairosz Kiadó.

37 Tamási Áron levele Féja Gézának, Kolozsvár, 1941. február 24. = Tamási Áron: *Ölelő szeretettel*. Bp., 2008, Palatinus Kiadó, 179. Az említett Zilahy kisregény a *Csendes élet*.

38 Tamási Áron levele Molter Károlynak, 1941. március 14. = *Ölelő...*, i. m. 180.

magunkat kell megjavítanunk és méltóvá tennünk az emberi és nemzeti harcra. Saját fajtáját kezdi vizsgálni és tanítani; ebben a munkájában saját népével ellenkezik, s az megöli. Így lesz a pogányból keresztény, és nyilvánvalóvá egy írói gondolat, mely a nemzet sorsát kutatja, s próbálja megmagyarázni azt a legnagyobb nemzeti fordulatot, mely a pogányságból a kereszténységhez vezetett.”³⁹

A *Magyari rózsafáról* megjelenésekor elég sok napilap és folyóirat közölt ismertetést, illetve kritikát. A *Magyar Nemzet*ben Szabó Zoltán írt róla, a *Nyugat*-ban két kritika is megjelent: a júliusi számban Schöpflin Aladáré, az augusztusi siban Kádár Erzsébeté. Schöpflin Aladár „betyár-históriának” nevezte, amely „olyan tréfa, amely komoly is”.⁴⁰ Kádár Erzsébet szerint a *Magyari rózsafa* műfaja nem regény, hanem „a regény zenei előtornáca, költői elbeszélés”, a mű főhőse, Magyari Balázs „olyan büntelen Rózsa Sándor, aki talán arkangyal is lehetne. [...] S ez a mesébe hágó székely kaland furcsa, kedves társadalmi utópia is. Kilenc tolvaj román fát dönt az erdőben, egy bölcs székely jó étellel fizet nekik s az igazság fegyverével féken tartja őket, – ilyen egy boldog ország. S egy boldog író, aki egyre nehezebb próbákban edzette meg az önmagához méltó közeget.”⁴¹

Mai irodalomkritikánk értékítélete inkább elmarasztaló a kisregénnyel szemben. Vallasek Júlia például „mind irodalmi forma, illetve szerkesztettség, mind a regény által sugallt világnézet tekintetében vitatható értéknek” nevezte. Hiányolta az árnyaltabb lélekábrázolást, a mű legsikerültebb részeinek a természet leírásait tartja. Korabeli népszerűségét (1941–1944 között négy kiadást ért meg, s 10 000 fölötti példányszámban fogyott el) a második bécsi döntés korhangulatának tudta be.⁴² Bertha Zoltán a *Magyari rózsafa* háború utáni egyetlen kiadásának utószavában 2000-ben valamivel megengedőbb volt: „A regény fő értéke, hogy megmutat Tamási pályáján egy szint, egy szakaszt, amely sem nem ismétlődhet, sem nem vállalható kritikátlanul, de nem is iktatódhat ki az író világszemléletéből.”⁴³

A háború után Tamási életében tehát már nem adták ki újra a kisregényt, amelynek szerzője rezignáltan jegyezte meg 1961-ben: „Csupa emberség ez a könyv, mégis haragszanak rá!”⁴⁴

39 Tamási Áron új nagy regényt ír. *Híd*, 1941. márc. 18., 25.

40 Schöpflin Aladár: Tamási Áron: *Magyari rózsafa*. *Nyugat*, 1941/7. sz. Idézi Sipos Lajos: *Tamási Áron. Élet- és pályarajz*. Monográfia. Bp., 2006, Elektra Kiadó, 246.

41 Kádár Erzsébet: Három erdélyi író. Nyíró József, Tamási Áron, Wass Albert. *Nyugat*, 1941. aug.

42 Vallasek Júlia: Nyíró József és Tamási Áron prózája a II. világháború alatt. *Új Forrás*, 2003, 3. sz.

43 Bertha Zoltán: Rege a világ kiigazításáról = Tamási Áron: *Magyari rózsafa*. Bp., 2000, Kairosz Kiadó, 167.

44 Tasnádi Gábor: „Ki meghasadt egünk ívéen, szívérványként fog mindig állni” – Emlékek és dokumentumok Tamási Áronról = *Tamási Áron Emlékkönyv*. Bp., 1997, Trezor Kiadó, 98.

Hogyan illeszkedett Tamási regénye a *Híd*ban megjelent egyéb folytatásos regényekhez? Ahogy már láttuk a lap egyszerre két regény közlését kezdte el az első számban: Nagy Lajostól az *Egy lány a századfordulón* címűt és Nelson Hayestől az *Ezüst szigetet*. Nagy Lajos regényének főhőse egy gróf törvénytelen leánya, akit egy polgári család vett magához. Miután a nevelőapa meghalt, Zsuzsika varrást vállal, elherdálja egy belé reménytelenül szerelmes fiatalember vagyonát, majd tüdőbajban meghal. A későbbi kritika a regényt mint érdekes korrajzot méltatta, de érzelmességéért elmarasztalta. Az irodalmi pletyka szerint a Károlyi család kérésére szakították meg a regény közlését a 13. résznél az 1940. december 20-ai számban. Lehet ebben valami, mivel Zilahy valóban jó kapcsolatokat ápolt Károlyi József nével. A regény könyvalakban 1955-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadó gondozásában.

A *Híd* folytatásokban közzétett következő írása egy kisregény volt, Zilahy Lajostól a *Csendes élet*, melynek első része 1941. február 18-án jelent meg. Ennek főszereplője egy erdész, aki új állomáshelyén egy különös szerelemnek és szakításnak a tanúja lesz. Munkaadójának szép lánya ugyanis süketnéma. Az erdész először attól tart, hogy őt szemelték ki vőlegénynek, később azonban kiderül, hogy egy lengyel menekültet, aki azonban az utolsó pillanatban elszökik. Az erdész ekkor már szívesen elvonná a lányt feleségül, aki azonban elutasítja ajánlatát. A *Csendes élet* címadó darabja lett Zilahy az évi könyvnapra megjelenő kötetének, amely a kisregény mellett még hat novellát és a *Családi levelesláda* című írását tartalmazta. A *Magyar Csillag*ban Thurzó Gábor írt róla elismerő kritikát: „Ez a könyv ismét elárulja – milyen sokáig vártunk rá –, hogy Zilahy Lajos elsősorban kitűnő és csak azután népszerű író. Mit dicsérjünk benne jobban? Talán azt, amivel leginkább megfog: varázsos hangulat-elevenítő erejét. [...] És nem dicsérhetjük eléggé stílusát sem, egyszerűségét, közvetlenségét, biztonságát, a jelzőiben és mondatszerkezeteiben bujkáló impresszionisztikus ínyességet. Egy biztos, fölényes író művészelete úgy csillog ezeken a lapokon, mint a történet erdei, dunai tájképein a napfény.”⁴⁵

Tamási regénye után Tersánszky Józsi Jenő groteszk-humoros kisregénye, a *Cikóniusz* következett az 1941/15. számtól. Jékely Zoltán kisregényének, az *Efruzén, a százegy éves asszonynak* első része július végén, a 32. számban indult, majd a 39. számban kezdődött Graham Greene mai olvasó számára is ismert regénye, a *Hatalom és dicsőség*. Ez utóbbi fordítója, Sötér István később, egy Kabdebó Lóránttal folytatott beszélgetésében számolt be a regény magyarországi fogadtatásáról. A regényt Sárközi Györgytől az Athenaeum Kiadó megbízásából kapta lefordításra. „[...] majdnem ügyészségi eljárást hozott a nyakamra, mert 1942-ben, amikor a könyv megjelent, az akkori jobboldal még a parlamentben is felszólalt egy olyan regény kiadása ellen, melyben rokonszenves beállításban szerepel egy kommunista rendőrtiszt. Ezt a regényt végül is a Szent István Társulat akkori elnöke, Erdősi pápai prelátus védte meg, teljes főpapi díszében

45 Thurzó Gábor: Zilahy Lajos: *Csendes élet*. *Magyar Csillag*, 1941. december 1., 221–223.

állva ki Graham Greene mellett. Egyébként ezt a regényt is Babits ajánlotta kiadásra, élete utolsó olvasmányainak egyikét, ami Babits éles szemét és biztos ítéletét is bizonyítja. [...] egy rossz papról szól, aki végül is vértanúhalált hal, mert hiába rossz pap, Isten nem engedi ki őt kezéből, és az »ég vadászkutyáinak« végül is zsákmányává válik.”⁴⁶

Az 1942. évet Tersánszky Józsi Jenő *A félbolond* című regényének közlésével kezdték,⁴⁷ amely lényegében egy regényes visszaemlékezés nagyváradi bohém ifjúkorára. A könyv címszereplője egy festő, aki állandó hengegésével és nagyotmondásával, bonyolult szerelmi életével egyszerre szórakoztató és szánalomra méltó figura. Ugyanebbe a vonalba illeszkedett Devecseri Gábor *Szenvedélyesen lusták egyesülete* című hosszabb elbeszélése 1943-ban, illetve József Jolán *Pilikán ikrei* című satirikus kisregénye.⁴⁸ Némileg kilógott a szórakoztató művek sorából Kodolányi János *Három prédikátor* című kisregénye.⁴⁹ Kiragadva ezt a néhány példát a *Híd*-ben folytatásokban közölt regények, illetve hosszabb elbeszélések közül, láthatjuk, hogy a szerkesztőség alapvetően az olyan műveket részesítette előnyben, amelyek mind témájukból, mind stílusukból következően könnyebben fogyasztható olvasmányok voltak, hisz tekintettel kellett lenni a lap heterogén közönségére. Ebbe a sorba jól illeszkedett Tamási *Magyari rózsafája* sajátos mesés világával, székelgy góbéságával, ízes nyelvvel.

Írói munkássága mellett Tamási Áron közvetítő szerepet is játszott Budapest és Erdély között, az ő segítségével kerültek például Molter Károly, Tompa László, Gagy László írásai a *Híd*-hoz.

A főszerkesztő Zilahy Lajos írásai a *Híd*-ben

Zilahy Lajos *Híd*-beli munkásságát tematikai szempontból három részre oszthatjuk: szépirodalmi (például a *Csöndes élet* című kisregénye), a *Zilahy Lajos krónikája* című sorozata, amely vegyesen tartalmazott aktuális témákat és I. világháborús visszaemlékezéseket, végül az általa fontosnak tartott társadalmi-politikai ügyekben történő megnyilatkozásai, köztük a Kitűnőek Iskolájának a terve.

Zilahy már az 1930-as évek elejétől vállalt közéleti-politikai feladatokat. 1934–36 között a *Magyarország* című napilap szerkesztőjeként egyre nagyobb teret adott a lap hasábjain a népi íróknak: Féja Géza, Kodolányi János, Németh László írásai mellett a fiatal falukutatók is gyakran megszólalhattak a lapban.

46 Kabdebó Lóránt beszélgetése Sötér Istvánnal = uő.: *Sorsfordító pillanatok*. Miskolc, 1993, Felsőmagyarország Kiadó, 27.

47 Tersánszky Józsi Jenő: *A félbolond* című regényét 1942. január 6. és március 14. között hozta a folyóirat, a *Híd*, 1942/1. számától a 13. számig.

48 Devecseri Gábor: *Szenvedélyesen lusták egyesülete*. *Híd*, 1943. okt. 15., 33–44; József Jolán: *Pilikán ikrei*. *Híd*, 1943. augusztus 1.

49 Kodolányi János: *Három prédikátor*. *Híd*, 1942. április 7., 20–25.

Egyik-másik cikk heves reakciókat váltott ki az olvasókból: a *Pusztuljon a hitvánnya* című miatt például Imrédy egyenesen a lap betiltását követelte Gömböstől.

Zilahy reformtörekvései közé tartozott a Kitűnőek Iskolájának a gondolata is. Amerikai tartózkodása alatt ismerte meg a New York-i „School of Brilliants”-t, vagyis a Kitűnőek Iskoláját, ahol 500 válogatott, kiváló képességű diák tanult, akikből az állam jövő vezetői lehetnek. Zilahy a *Kelet Népe* 1939. novemberi számában, illetve egy rádió-előadásában körvonalazta először a Kitűnőek Iskolájának ötletét. Több száz levelet kapott reakcióként. A *Híd*-ban többször is foglalkoztak a témával: az 1940. december 20-ai számban például közölték az Eötvös Kollégisták pályanyertes dolgozatait a Kitűnőek Iskolájáról, 1942 márciusában pedig már külön rovatot szenteltek az iskola körüli vitának. Hozzászólt többek között vitéz Várjon Zoltán nyugalmazott tábornok, aki a képeségek vizsgálatának német módszereit ismertette, dr. Kiss Ferenc, az orvosi egyetem dékánja (szintén a kiválasztás módszertanához), illetve dr. Szabó Miklós, az Eötvös Kollégium igazgatója.⁵⁰ A szervezés-tervezés lényegében majdnem négy évig tartott, ahogy arról maga Zilahy számolt be egy 1942. decemberi cikkében a Magyar Nevelő Társaság megalakulása alkalmából. A Társaság feladata a Kitűnőek Iskolájának felügyelete és támogatása lett volna. Tagjai: Bárdossy László nyugalmazott miniszterelnök, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, Ravasz László református püspök, vitéz Szombathelyi Ferenc a Honvéde-vezérkar főnöke, Juhász István a Gamma Gyár vezérigazgatója és Mihailich Győző Rector Magnificus a Műegyetemről.

Az eredeti ötlet szerint „kitűnő, tehetséges, erős jellemű, magas műveltségű ifjakat kell nevelnünk, akik majd vezető helyeken fogják megoldani azokat a közigazgatási, közgazdasági, műszaki, egészségpolitikai és egyéb feladatokat, amelyek a népek egyre erősebb ütemű versenyében a közeljövőben Magyarországra várnak”. Zilahy különböző fórumokon népszerűsítette ötletét, 1939-ben még parlamenti vita is volt róla. 1940-ben jött létre a Horthy Miklós Jubileumi Alapítvány, amelyet a Magyar Nemzeti Bank, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete és a Gyáriparosok Országos Szervezete hozott létre Horthy nevére országglása 20. évfordulója alkalmából. Horthy ebből ajánlott fel egy jelentősebb összeget az iskola céljaira. 1942 tavaszán magánkihallgatáson fogadta Zilahyt, aki arra kéri, hogy Horthy István legyen az alapítvány vezetője. A kormányzó helyettes azonban augusztusban meghal, szeptember 5-én pedig Zilahy villáját éri bombatalálat. Az író és családja nem tartózkodott otthon, de bérlőjük két kislánya és a nevelőnőjük életét veszítette. Zilahy ekkor határozta el, hogy felajánlja az államnak rózsadombi telkét és lényegében minden jövedelmét az iskola céljaira. Szeptember 20-án a kultuszminiszter elfogadja a telket, és javasolja, hogy a főváros a másik (korábban kiszemelt) telek értékében adjon pénzt az építkezéshez. Az új iskola fő célja ekkor már a mérnökképzés. Az oktatást 5. gimnáziumban kezdik az idegen nyelvek elsajátítása miatt, illetve hogy a ké-

50 Vita a Kitűnőek Iskolájáról. *Híd*, 1942. márc. 10., 9; 1942. márc. 17., 9; 1942. márc. 24.

miát és fizikát kezdettől alaposabban taníthassák a diákoknak. Az internátus mellé laboratóriumokat is építenek, hogy szabadidejükben is kísérletezhessenek a fiatalok.⁵¹

Zilahy Lajos a *Híd* 1942. szeptember 15-ei különszámában hozza nyilvánosságra adományát. Ebben a lapszámban semmi másról nincs szó, mint visszapillant addigi életére, és próbálja bemutatni mindazokat az állomásokat, amelyek oda vezettek, hogy minden vagyonát az iskola céljára ajánlja fel: a 2000 négyszögöles Áfonya utcai telket, amely kb. 600 000 pengőt ér, illetve a műveiből befolyó külföldi és belföldi jogokat. A közjegyzőnél elhelyezett ajándékozási szerződés teljes szövegét lehozta a lapban.

Ezután természetesen rengeteg reakció született, ügye még sajtópolémiát is kiváltott, voltak, akik kétségbe vonták szándéka tisztaságát, és különböző hátsó szándékot sejtettek a nagylelkű gesztus mögött. Zilahy a *Híd* következő számában, az 1942. október 1-jeiben részletesebben leírta, hogy milyennek képzei az iskolát, másrészt válaszolt támadóinak is: „1942. szeptember 5-én, szombaton délben, mikor romba dőlve láttam a házamat, néhány másodperc leforgása alatt irtózatossá gondolattömegek zsúfolódtak bennem, amikről soha senkinek, még önmagamnak sem fogok tudni számot adni. Ezt nem lehet megfogalmazni. Próbálták sokan, de nem hiszem, hogy sikerült nekik. Egy trafikos például azt mondta a vevőjének: – Vegye meg a Hidat, kisasszony, a Zilahy megbolondult.

Nem, az örültség semmi jelét nem vettem észre magamon mialatt a gondolattömegek villámlottak és robbantak bennem. Amire talán emlékszem a furcsa fényből: az anyagi lét értelmének megváltozása bennem az anyagok dermesztő és kacagtató vigyorán keresztül. Elibém áll egy légmentes ember, valami különös botfélével hadonászva és szigorúan rám kiált: – Tessék visszamenni, ide nem szabad belépni!

Nézem, hogy mi van a kezében: hát az én íróasztalomnak az egyik lába. És az egész romhalmaz: az élet anyagi értelme megszűnt bennem, mint egy gertyaláng, ami a zsíromból táplálkozott és egyszerre elfűjták.

A másik dolog valami mérlegféle volt, amelynek táncoló serpenyőjébe dobtam ezt a vad és véres káoszt: a ház holttesteket gyúrt maga alá, de mi véletlenül nem voltunk otthon, sem a fiam, sem a feleségem, sem én. [...] Mi ez? – kérdeztem lehunyva szemmel önmagamtól. Csak arra emlékszem, csak arra a csendre, ami bennem támadt. Csak a csendre emlékszem. Csendre, amit még így sohasem hallottam önmagamban. Azt kérdezte tőlem ez a csend: – Mit adsz nekem, amiért életben hagytalak benneteket? Mit tudsz adni? És akkor engem belülről előntött valami – közben külső életem tovább történt, éppen a kerületi mérnökkel beszélgettem, s faarccal ilyen nyugodt szavakat használtam: városparancsnokság, bontási vállalkozó –, ennek a csendnek, amely csakányszájban és kiabálásban egyre nőtt bennem, azt mondtam: az Iskola...

51 Zilahy Lajos: Beszámoló. *Híd*, 1942. dec. 1., 3–5.

Kedden délután a temetőben a kis áldozatok sírjánál mondtam ki először ezt a szót, hogy Isten, új értelemmel, amit eddig még nem ismertem. Azt mondtam: azzal, hogy mi életben maradtunk, Isten akart valamit velünk, s mi alávetjük magunkat ennek az akaratsnak.

Tudom, ezt sokan nem értik meg. Mert nem bensőmben nézik a dolgokat, ahova nem láthatnak, hanem kívülről. És kívülről csak a közjegyzői okiratot látják, s ebben ujjongva fedezik fel örülségem világos tüneteit.

Nem akarják elfogadni az egyetlen magyarázatot: adósa maradtam Istennek, olyan fájdalmasan és marcangolóan, hogy ezt nem tudtam elviselni.⁵²

A *Híd* következő számában képes riportot közölt a romok eltakarításáról (húsz ifjúsági egyesület jelentkezett munkára, a képeken főképp cserkészeket és egyetemistákat látunk). *Lelki elsötétítés* című cikkében pedig a világ jelenlegi helyzetéről és a jövőendő iskoláról ír, amely lényegébe nem teljesen előzmény nélküli, hisz ilyen elit iskolák külföldön már működnek (Németországban, Olaszországban, Portugáliában és az USA-ban is). A feladat ezek működését megismerni és a magyar viszonyokra alkalmazni.⁵³

Egy évvel később, a *Híd* 1943. szeptember 15-ei számában Zilahy röviden beszámolt a Kitűnőek Iskolája megvalósításának aktuális helyzetéről. Elkészültek a tervek, a romoktól megtisztították a telket, együtt van a szükséges pénz is, az építkezést várhatóan 1944 tavaszán elkezdik. Ha az épület elkészül, átmenetileg hadiárvékat fognak benne elhelyezni. Csak ha már erre nem lesz szükség, kezdhetik el benne az elitképzést.

A Kitűnőek Iskolája végül a világháború miatt nem valósulhatott meg, 1943–1945 közötti időszakot már a „mindenre felkészülés” elve határozta meg Zilahy számára, ahogy ezt kifejtette Németh Lászlónak egy 1943. december 2-ai levelében, bár reménykedett, hogy Magyarország nem kerül feltétlenül a szovjet befolyási övezetbe. Ha ugyanis az angolszászok nem lépnek az oroszokkal szövetségre, hanem előbb érnek Berlinbe, és „megegyeznek a maradék és más színbe öltözött Németországgal”, akkor közös erővel léphetnek fel „Ázsia” ellen. S ebben a harcban Magyarország is automatikusan szövetségesévé válna az új német-angol blokknak. „Én abban látnám feladatunkat, hogy ezt a »mindenre felkészülés« elvét hirdessük. Sajnos, a magyar középosztály erre a lelki berendezkedésre képtelen. Gyűlölet és rémület lett úrrá az idegeken.” És a realitástól való elfordulás is, tehetnének hozzá. A közvélemény nagy része, de még az értelmiségiek közül is sokan szinte az utolsó pillanatig reménykedtek valamilyen, Magyarország számára kedvező fordulatban. Ezt a magatartásformát bírálta Zilahy 1944. február 24-én elmondott szokatlan beszédében, amelyet a Corvinlánc elnyerése alkalmából mondott. Először is az előző tizenhárom évben elhangzott beszédekről megállapította, hogy bár azok a humanizmus dicséretét

52 Zilahy Lajos: Milyen lesz az iskola? *Híd*, 1942. okt. 1., 13–14. Zilahy Lajos: Válasz támadóimnak. *Híd*, 1942. okt. 1., 15–16.

53 Zilahy: *Lelki elsötétítés*. *Híd*, 1942. október 15., 3–5.

zengték, de elszakadtak teljesen a hétköznapi valóságtól. Voinovich Géza 1943-as beszédében például szó sem esett a háborúról, „miközben a Testület tagjai télikabátban, zsebükben elemlámpával ültek a Hungária Szálló asztalánál azért, hogy egy esetleges légiriadót követő elsötétítésnél biztonsággal hazatalálhassanak. Elérkezett az új barbárság kora, melyben a magas műveltség mit sem ér a fanatizálható tömegek feneketlen műveletlenségével szemben: a tudomány eredményei, az oktatás, a népnevelés vagy a közművelődés a leggonoszabb illúzió és öncsalás. [...] Felelj hát, Janus Pannonius, felelj, Vitéz János, felelj, te magad, nagy király, és feleljetek e symposionban, mit tegyünk, ha kiürül az ivópohár, s véget érve a társalgás, kilépünk a szálloda kapuján, és villanylámpáink fénynyalábjai tapogatják majd az éjszakát, mint vakok fehér botja a sötétséget. Feleljetek, milyen lélekkel térjünk otthonunkba? Assisi Ferenczel fogtok felelni, talán legigazabb humanista ösötökkel. Szent Ferenc meg fogja vizsgálni óvóhelyeiteket, a homokot, a vizet, a gyertyát, a falbontó csákányt, s azt fogja mondani: nem ér ez semmit. Istent vigyétek magatokkal.”⁵⁴

Magyarország német megszállása, 1944. március 19. után Zilahynak bujkálnia kellett a Gestapo, illetve a nyilasok elől. Először a Károlyi család fehérvár-csurgói birtokán, majd a Szentkirályi utcai palotájuk pincéjében rejtőzött el. Házigazdái jóvoltából megkapta Károlyi József (Károlyi Mihály féltestvére) naplóját, s az ostrom alatt ennek alapján kezdte el írni *Ararát* című regényét.

A világháború után aktív közéleti szerepet vállalt, Szent-Györgyi Alberttel együtt a Magyar-Szovjet Baráti Társaság elnöke és egyben a *Szabadság* című lap főszerkesztője volt. 1946-ban a Columbia Egyetem meghívására a magyar államtól kapott útlevéllel utazott az USA-ba feleségével és fiával együtt. Kint tartózkodásuk idején meg akarták hosszabbítani vízumukat, útlevelüket ezért leadták a washingtoni magyar követségen, ahonnet ismeretlen okból soha többé nem kapták vissza úti okmányaikat. Így nem tudtak hazatérni, és egy idő után amerikai állampolgárságért kellett folyamodniuk. „Nem én hagytam el a hazámat, a hazám hagyott el engem” – jegyezte meg az ügyel kapcsolatban később Zilahy.

Az 1960-as években tárgyalásokat folytatott hazatelepüléséről Magyarországra, amire végül nem kerülhetett sor: 1974. december 1-jén Jugoszláviában érte a halál, végakarata szerint Budapesten, a Farkasréti temetőben nyugszik.⁵⁵ Szobrát 1999-ben avatták fel szülővárosában, Nagyszalontán.

54 Zilahy Lajos serlegbeszéde. Idézi Büky Orsolya: *A szellem lovagjai*. Bp., 2015, Veritas–Magyar Napló, 125.

55 Juhász Géza: *Fordulat utáni forgatagban*.